

دانشگاه پیام نور

دانشکده: پیام نور مرکز تهران

گروه علمی: زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

آرایه های ادبی (بدیع) در شعرکردی کلهری با تأکید بر دیوان سید یعقوب ماهیدشتی،
شاکه و خان منصور، شاهنامه الماس خان کندوله ای و شامی کرمانشاهی

نگارش:

رضا همت خواه

استاد راهنما:

دکتر موسی پرنیان

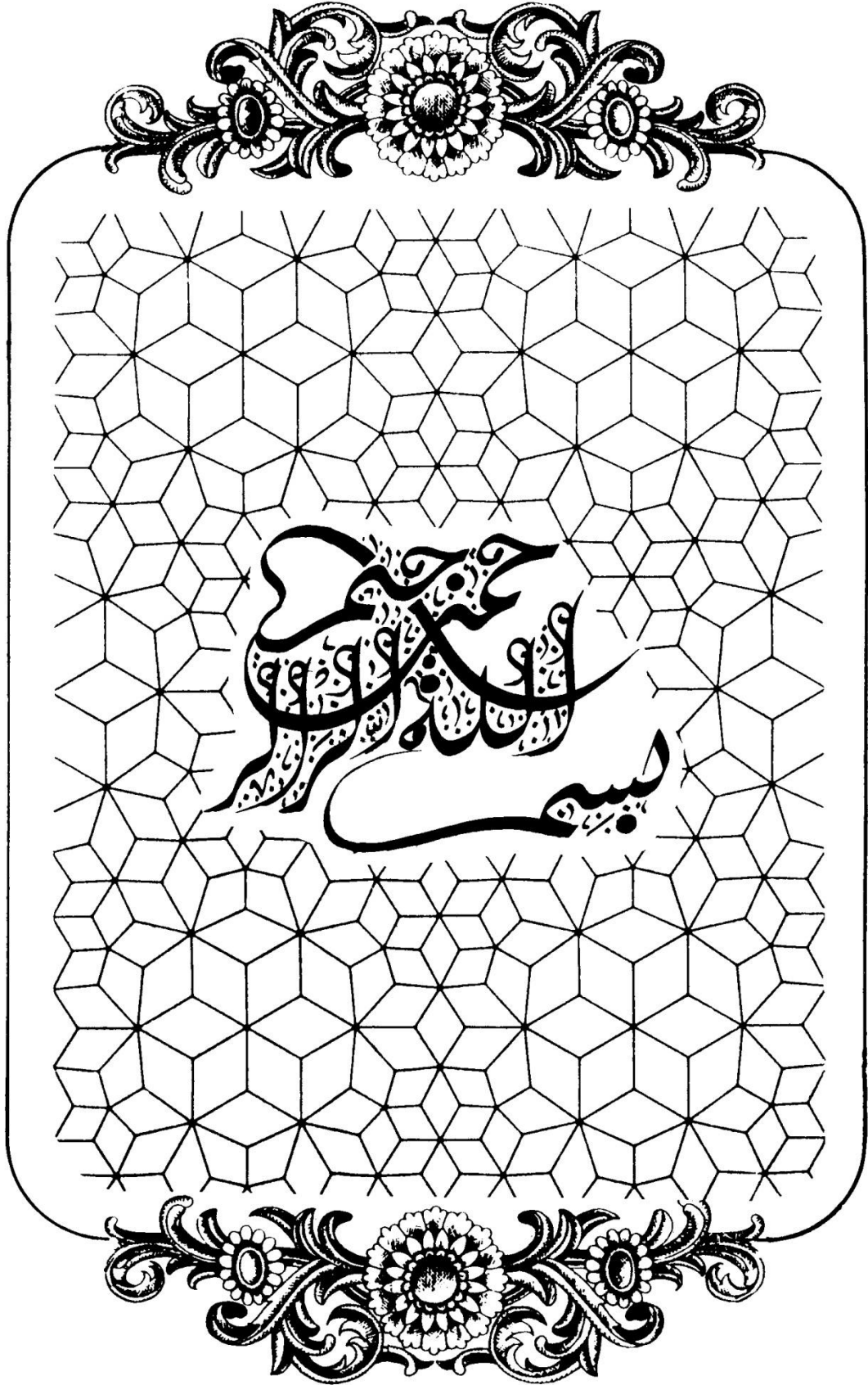
استاد مشاور:

دکتر علی محمد پشت دار

پایان نامه جهت درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات فارسی

زمستان 88

با ترنم سپاس و تقدیم به

اسوه های راستین تلاش و صداقت، پدر و مادرم

همراه و همدل و همزبان، همسر

گل باغ زندگیم، ستایش دخترم

و به تمامی کسانی که با فصاحت بیان و طاقت لسان گلزار ادبیات کرد را در غرب ایران پراز گل
نموده و بوستان و گلستان این سامان را بیشتر و بهتر آراسته و مزین ساخته اند و معلّمانم که مرا
علم آموختند.

سپاسگزاری

سپاس دادار یکتا را که این افتخار نصیب کرد تا بتوانم در وادی ادبیات قدم بگذارم و گامی مهم بردارم. در این جا بر خود فرض می دانم که از زحمات بزرگان و اساتیدی که خوشه چین خرمن معرفتشان بوده ام، سپاس و قدردانی نمایم. جای آن هست از استاد ادیب و بینا، جناب آقای دکتر موسی پرنیان، که راهنمایی بنده را در تهیه ی این رساله پذیرفتند و با سعه ی صدر خردمندانه مرا یاری کردند و چون یار شاطر و مفرح خاطر بودند، تشکر نمایم و همچنین تقدیر و تشکر خود را از جناب آقای دکتر علی محمد پشت دار، استاد بی بدیل زبان و ادبیات فارسی که استاد مشاور این پایان نامه بودند و آن را با صبر و حوصله مطالعه نموده و نکات لازم را گوشزد کردند و از ارشادهای به موقع ایشان محظوظ گشتم، ابراز می دارم و از خدای ابرقدرت سربلندی و عزتشان را خواهانم. همچنین از همسر مهربان، دلسوز قانع و تلاشگرم فریبا همتی، که در کار مداوم این پژوهش مرا یاری نمودند، صمیمانه سپاسگزارم و نیز همه ی کسانی که در این راه با ارزش به بنده و شعرکردی کلهری کمک نمودند، سپاس می گویم.

امید است که پژوهندگان این سامان، شعرکردی کلهری را هرچند بهتر شناسایی و معرفی کنند تا میراث ادب بومی که زمینه ساز مطالعه ی همه جانبه است، پایاومانا بماند و این پژوهش نیز دارای رنگ و بو باشد و غنچه و دستنبوی ارباب بصیرت و پاک نیت قرار گیرد.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ل	چکیده
1	مقدمه
3	فصل اول: کلیات
4	1-1. تعریف مسأله و بیان سؤال های اصلی تحقیق
4	2-1. فرضیه ها
5	3-1. اهداف تحقیق
5	4-1. پیشینه ی تحقیق
6	5-1. روش تحقیق
6	6-1. ضرورت تحقیق
	فصل دوم: پیشینه کرد و کردستان و زبان و گویش و
7	رسم الخط کردی و ایل کلهر
8	1-2. کرد در روزگاران پیشین
9	2-2. سرزمین کردستان و نژاد کرد
10	3-2. بررسی ریشه ای تاریخی زبان کردی و گویش های آن
19	4-2. راهنمای خط کردی

- 23 5-2. ایل کلهر
- 23 6-2. وجه تسمیه ایل کلهر
- 24 7-2. زیستگاه ایل کلهر
- 25 8-2. طایفه ها و تیره های ایل کلهر
- 25 9-2. سابقه ی تاریخی ایل کلهر
- 28 10-2. موقعیت اجتماعی
- 28 11-2. مظلومیت فرهنگی
- 29 12-2. محرومیت اقتصادی
- 30 13-2. انزوای سیاسی

31 فصل سوم: زندگی نامه شاعران

- 32 1-3. شعر و شاعری در میان قوم کرد
- 33 2-3. سید یعقوب کیست؟
- 34 3-3. شیوه ی شعری و مرتبه ی هنری سید یعقوب ماهیدشتی
- 35 4-3. شاکه و خان منصور
- 35 5-3. زندگی نامه خان منصور
- 39 6-3. شاکه
- 40 7-3. شیوه ی شاعری شاکه و خان منصور

- 40 8-3. شرح احوال الماس خان کندوله ای
- 41 9-3. اعتقادات الماس خان
- 42 10-3. آثار و تألیفات الماس خان
- 43 11-3. سیری در زندگی شامی کرمانشاهی

فصل چهارم: آرایه های بدیعی (لفظی) در اشعار

- 46 **شاعران بدیع سرای کلهر**
- 49 1-4. تکرار هجا
- 54 2-4. تکرار واژه
- 54 2-1-4. رد صدر الی عجز
- 56 2-2-4. رد ابتدا الی عجز
- 57 2-3-4. رد عروض الی ابتدا
- 60 2-4-4. رد صدر الی ابتدا
- 64 2-5-4. رد عروض الی عجز
- 66 3-4. تکرار واک یا واج آرایبی (بسامد واج)
- 67 3-1-4. بسامد مصوت کوتاه
- 73 3-2-4. بسامد مصوت بلند
- 83 3-3-4. بسامد صامت

95	4-4. تکرار یا تکریر
100	4-5. التزام
105	4-6. طرد و عکس یا تبدیل و عکس
107	4-7. بسامد عبارت یا جمله
113	4-8. تکرار مصراع
122	4-9. سجع
122	4-9-1. سجع مطرف
128	4-9-2. سجع متوازن
131	4-9-3. سجع متوازی
135	4-10. سجع در گفتار
135	4-10-1. ترصیع
136	4-10-2. موازنه یا مماثله
139	4-10-3. تضمین مزدوج
141	4-11. جناس
141	4-11-1. جناس تام
144	4-12. جناس زاید
144	4-12-1. جناس زاید از نوع مذیل

- 149 12-2-4. جناس زاید از نوع میانه
- 153 12-3-4. جناس زاید از نوع مطرف
- 154 13-4. جناس ناقص اختلاف حرف اول
- 156 14-4. جناس قلب بعض
- 158 15-4. جناس مضارع
- 161 16-4. جناس اختلاف مصوت بلند
- 161 16-1-4. جناس اختلاف مصوت بلند در آخر
- 163 16-2-4. جناس اختلاف مصوت بلند در وسط

فصل پنجم: آرایه های بدیعی (معنوی) در اشعار شاعران

- 166 **بدیع سرای کلهر**
- 167 1-5. انسانگونگی
- 176 2-5. حس آمیزی
- 179 3-5. تقسیم
- 180 4-5. جمع با تقسیم
- 182 5-5. تجاهل العارف
- 188 6-5. ارسال المثل یا تمثیل
- 195 7-5. حرف نمایی

196	7-5. تناسب
202	8-5. تناسب تلمیحی
205	8-1-5. تناسب غیر تلمیحی
210	9-5. تضاد
217	10-5. تضاد نما
221	11-5. تناقض یا پارادوکس
223	12-5. تلمیح
230	13-5. براءت استهلال
233	14-5. ایهام
238	15-5. استخدام
241	16-5. استتباع
243	17-5. احواله به مجال
247	18-5. ساخت زدایی
249	19-5. لف و نشر
255	20-5. سیاقه الاعداد
258	21-5. حسن تعلیل
261	2-5. مذهب کلامی

25	5-3. گفتگو
270	5-24. تنسيق صفات
276	آرایه های آوایی-معنایی
277	5-25. اشتقاق
283	5-26. جناس ترکیب
285	5-27. ارضاد و تسهیم
289	5-28. معنا آوا
293	نتیجه گیری
296	نمودار بسامد آرایه های ادبی لفظی و معنوی در شعر شاعران منتخب
297	فهرست منابع و مأخذ
300	چکیده انگلیسی

چکیده

این رساله با عنوان «آرایه های ادبی (بدیع) در شعر کردی کلهری»، شامل پنج فصل است، در این پژوهش اشعار شاعرانی مورد بررسی قرار گرفته که اشعارشان به کتاب رسیده و یا به صورت کتاب چاپ شده و درگوش محلی از مفاخر ادبی دیار غرب هستند.

در این رساله هدف شناساندن آرایه های ادبی در شعر کردی کلهری می باشد و باید بدانیم که زبان کردی و گویش های آن یکی از اندک زبان های بومی ایران است که سامانه ای ادبی در آن پدید آمده است و کمابیش هرکدام از آثار زبان پارسی، همتایی با زبان کردی یافته است. لیکن این آثار بدان سان شناخته و کاویده نشده اند. این پایان نامه می تواند در نوع خود دری به ادب کردی بگشاید و ویژگی ها و چگونگی های آن را آشکار بدارد. این پژوهش از نوع تحقیق کاربردی بوده و به روش کتابخانه ای و فیش برداری نگاشته شده است. در فصل اول کلیاتی درباره ی فرضیه ها و اهداف تحقیق و روش های به کار رفته بیان شده است. فصل دوم کرد و پیشینه ی آن، زبان کردی و گویش های آن، رسم الخط کردی و برای آشنایی بیشتر جنبه های مختلف ایل کلهر را مورد تحلیل قرار داده است. فصل سوم به زندگی نامه ی شاعرانی که به گویش کردی کلهری منظومه های بزرگی خلق کرده اند، اختصاص یافته است. فصل چهارم به آرایه های لفظی در شعر کردی کلهری و فصل پنجم به آرایه های معنوی در شعر کردی کلهری پرداخته است.

واژگان کلیدی: بدیع، آرایه های لفظی، آرایه های معنوی، شعر کردی کلهر

مقدمه

زیبایی های شعری در زبان و گویش های کردی همچون سایر زبان ها، جایگاه ویژه ای در بیان مضامین و مفاهیم و بن مایه های اندیشه دارد و بررسی و شناساندن این آرایش ها و زیبایی ها در فهم و درک بیشتر زبان کمک شایانی می نماید.

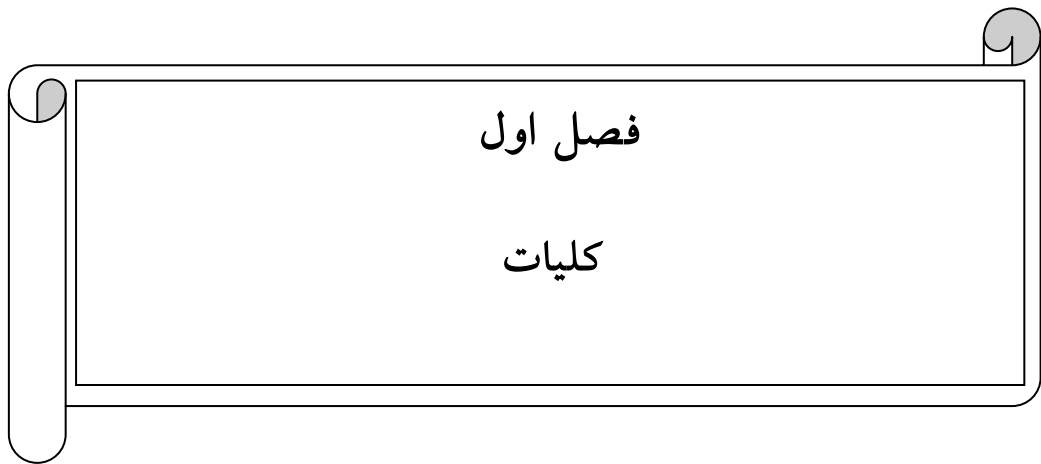
در این پژوهش تا زیبایی های لفظی و معنوی شعر کردی کلهری را در اشعار شاعرانی مورد بررسی قرار داده ایم که اشعارشان مطبوع طبع ساکنان دیار غرب ایران بوده و عالم و عامی، در تمام مراسم شادی، عزا، تفریح و نشاط، ادب و عرفان، حماسه و غزل و... آن اشعار را ترنم می کنند و در وصف حال به کار می گیرند. در این رساله نمونه هایی از آن ها ارائه و بررسی شده اند.

طبیعت بکر و زیبا و خوش آب و هوا و صلابت و استقامت کوهستان و پایمردی و سجایای روحی و اخلاقی و صداقت مردمان کلهر، در شعر شاعران کلهر تجسم یافته و زیبایی های آن را دو چندان نموده است. در این میان زلالی و یکرنگی مردمان این دیار را در جناس ها به نظاره می نشینیم و سجع را در آواز کبوتران و موسیقی صدای پرندگان و حالات بازی و نشاط چرندگان، تکرار را در شجاعت، رادی و مهربانی و احساسات لطیف و همه ی صفات نیک این مردم شاعرانه مشاهده می کنیم و هم صدایی را در بال زدن پرندگان و زمزمه ی آبشارها و خروش رودخانه ها و صدای پیچش باد در شاخ و برگ درختان و موازنه را در رشته کوه های پی در پی احساس می کنیم و تناسب را در لابه لای کوه های پردرخت و گشن و انبوه با چشمه سارهای زیبا و لطیف و شکوه و جمال و جلال طبیعت و شکوفه های وحشی و گل های رنگارنگ، و تضاد را در نوای طلوع و غروب آفتاب و حضور و غیاب ستارگان و ماه و خورشید و در پشت و روی کوهسارها لمس می نماییم.

در این پژوهش ابتدا برای شناخت بیشتر و بهتر خوانندگان، پیشینه ای از کرد و کردستان، ایل کلهر، زبان و گویش و رسم الخط کردی و همچنین زندگینامه ها و شیوه های شاعری چهار شاعر و بدیع سرای کرد، چون سید یعقوب ماهیدشتی، شاکه و خان منصور، الماس خان کندوله ای و شامی

کرمانشاهی آورده شده و سپس تعاریف آرایه های ادبی لفظی و معنوی را با مثال فارسی از کتاب «آرایه های ادبی دکتر محمود فصیلت» به رشته تحریر درآورده و بعد از آن با مطالعه و بررسی مجموعه اشعار کردی کلهری شاعران مذکور، مثال هایی از آرایه های لفظی و معنوی را با ذکر نام اختصاری شاعر، شماره ی صفحه و شماره ی بیت، استخراج و به زبان شیوای فارسی برگردانده شده اند. برای تفهیم بیشتر خوانندگان، واژگان دشوار کردی در پاورقی ها ترجمه شده اند. لازم به ذکر است که نشانه های اختصاری در این پژوهش به شرح زیر می باشد: شاکه و خان منصور(خ)، سید یعقوب ماهیدشتی (ی)، شامی کرمانشاهی(ش)، بهمن و فرامرز الماس خان (ب)، رستم و زنون الماس خان (ر) و شیرین و فرهاد الماس خان (ف) و در آدرس ابیات، عدد سمت راست نشانگر شماره ی صفحه و عدد سمت چپ نیز نشانگر شماره ی بیت است و در بسیاری از ابیات آرایه ی موجود برجسته نشان داده شده است.

امیدوارم توانسته باشم منبعی مطمئن و مفید، در باب شعر کردی کلهری در راستای خدمت به فرهنگ و ادب کلهر و فرهنگ ملی ارائه داده باشم و این اثر مورد استفاده صاحب نظران و اهل علم و کسانی که در راه ادبیات کردی قد مردانگی برافراشته اند، قرار گیرد.

ذهن پویا و کاوشگر آدمی در پی آن است تا ناشناخته‌ها را کشف کند و وادی‌های ظلمت و نادانی را با مشعل دانش فروزان نماید. در این پژوهش ابتدا کلیاتی از بیان مسأله مورد بحث و اهداف و ضرورت پرداختن به این امر را عنوان نموده ایم.

1-1. تعریف مسأله و بیان سؤال‌های اصلی تحقیق

شعر و شاعری از روزگاران کهن همچون سایر مناطق کشور پهناورمان در استان کرمانشاه، که زبان کردی کلهری زبان اغلب ساکنان آن است، رواج داشته است و در چند دهه‌ی اخیر تلاش‌های فراوانی برای به کتابت درآوردن آثار شعرای گذشته و حال انجام گرفته است. اکنون زمان آن است که این آثار از جنبه‌های گوناگون ادبی بررسی و کاویده شوند تا هم به ارزش‌های ادبی این آثار پی برده شود و هم برای علاقه‌مندان و جویندگان زمینه‌های آموزشی و فراگیری فراهم گردد. از سویی معیارهای علمی و ادبی تخصصی برای سنجش این آثار ارائه گردد. موضوع حاضر تلاشی است در این راستا و گامی در شناسایی و شناساندن شاخه‌ای از ادبیات و فرهنگ ملی و دیرین میهن عزیزمان ایران. سوال‌های اصلی تحقیق این است که:

1. شعر کردی کلهری در دیوان شاعران مذکور تا چه اندازه دارای زیبایی‌های لفظی و معنوی است؟
2. کدام آرایه‌های ادبی لفظی و معنوی بیشترین کاربرد را داشته است؟
3. میزان تأثیر ویژگی‌های سرزمینی و اقلیمی و قومی در شکل‌گیری زیبایی‌های شعری چگونه و تا چه حد است؟

1-2. فرضیه‌ها

1. در آثار مکتوب شعر کردی کلهری نمونه‌هایی برای اکثر آرایه‌های بدیعی یافت می‌شود.
2. شرایط و ویژگی‌های اقلیمی در ساختار زیبایی‌های شعری بسیار مؤثر است.
3. اصطلاحات و تعابیر بومی در ساختمان و ترکیبات ادبی نقش بسزایی دارند.

4. آرایه های بدیعی لفظی کاربرد بیشتری در شعر کردی کلهری دارند.

1-3. اهداف تحقیق

1. اقدامی در جهت علمی کردن شعر کردی کلهری.
2. ایجاد زمینه های آموزشی برای فراگیران و جویندگان ادبیات و شعر کردی کلهری.
3. شناسایی جنبه های مختلف زیبا شناسی در شعر کردی کلهری.
4. ارائه تحقیقی مدون و بسامان به جامعه و حفظ صیانت میراث فرهنگی - ادبی و انتقال آن به نسل های آینده.
5. فراهم آوردن معیارهای سنجش و ارزیابی آثار مکتوب.

1-4. پیشینه ی تحقیق

آن چه ما را بر آن داشت تا رساله خویش را با موضوع « بررسی آرایه های ادبی (بدیع) در شعر کردی کلهری» انتخاب نماییم، همانا احیای ادبیات کردی به ویژه ادبیات کردی، گویش کلهری بود. هرچند تاکنون آثاری در جهت احیای ادبیات کردی انجام گرفته است، اما این تحقیق جدید و برای نخستین بار، با شیوه ای علمی و فنی جنبه های زیبا شناختی آثار مکتوب کردی کلهری را بررسی و نوآوری ها و شگردهای بلاغی شاعران بومی و آثار پیشگامان عرصه ی ادب کردی تجزیه و تحلیل شده اند.

این رساله می تواند جهت روشن شدن بسیاری از مطالب تاریخی و ادبی مورد استفاده قرار گیرد و از طریق اشعار نغز و ناب، پیوندهای قومی را بیشتر تقویت کند و راهنمای رسم الخط کردی کلهری آن می تواند به هر کرد زبانی، چگونگی خواندن و نوشتن را بیاموزد و انتقال آرایه ها و صناعات ادبی این اشعار به زبان فارسی، نمایانگر پرباری ادب پارسی است.

1-5. روش تحقیق

رساله ی حاضر، مجموعه ای است برای آشنایی علاقه مندان و ادب دوستان از هر گروه و در هر سنی با اشعار کردی کلهری، به نوعی که بتواند انگیزه ی مطالعه و تتبع بیشتر را در این زمینه فراهم آورد و سبب انس بیشتر با این گویش شود. بر مبنای روش کتابخانه ای و فیش برداری و تحلیل محتوی و گردآوری اطلاعات انجام گرفته است. در این رساله مبنای کار بر کتاب های منتشرشده و اشعار چاپ شده شاعران برتر شعرکردی کلهری از جمله: سید یعقوب ماهیدشتی، شاکه و خان منصور، الماس خان کندوله ای و شامی کرمانشاهی می باشد.

این پژوهش ابتدا کلیاتی از سرزمین و مردمان کرد و زبان و گویش و رسم الخط کردی و زندگی نامه شاعران را مورد بررسی قرار داده و سپس تعریفی از هرکدام از آرایه های ادبی لفظی و معنوی را ارائه کرده و از کتاب های کردی شاعران فوق الذکر، شاهد مثال هایی را استخراج و مورد تحلیل قرار داده ایم و جهت آشنایی و تعمق بیشتر خوانندگان، به زبان فارسی برگردانده شده و معنی واژگان مشکل را در پاورقی ها آورده ایم.

1-6. ضرورت تحقیق

درچند دهه ی اخیر آثار بسیاری از شعرای کرد مناطق کلهر نشین استان کرمانشاه چاپ شده و انتشار یافته است. اما تاکنون تلاشی علمی برای بررسی ارزش های ادبی و زیبایی های شعری صورت نگرفته است. لذا ضروری است تا با تلاش دانشجویان و محققان رشته ی زبان و ادبیات فارسی چنین پژوهش هایی انجام گیرد و با معیارهای موجود زیبا شناسی زبان و ادبیات فارسی، این آثار بررسی و کاویده شوند و اقداماتی در جهت علمی شدن چنین آثاری صورت گیرد.

فصل دوم

پیشینه کرد و کردستان و زبان و گویش و رسم الخط کردی

ایبل کلهر

ظاهراً واژه ی کردستان را نخستین بار در دور دوره ی سلاجقه و در زمان فرمانروایی سلطان سنجر برای تمییز نواحی کرد نشین از ولایت جبال وضع کرده اند و آن ولایتی بود شامل «سرزمین های بین لرستان و آذربایجان و قسمتی از اراضی غرب سلسله جبال زاگرس در ایران» و از همان دوره است که آن ناحیه را رسماً به نام کردستان در دفاتر ثبت کرده اند.

«منطقه ی کوهستانی و پهناور زاگرس، به سبب پناه گاه های طبیعی، رودهای پرآب، دره های آباد، آب و هوای معتدل و خنک، تماس و همجواری با ممالک متمدن قدیم چون: عیلام، سومر، آکد و بابل و قرار گرفتن در مسیر ارتباطی عیلام، دردنیای گذشته حائز اهمیت بوده است.» (صفی زاده، 1361: 6)

2-1. کرد در روزگاران پیشین

«در کتاب های تاریخی گذشته به ویژه آثار پس از دوره ی هفتم پیش از میلاد از سرزمین کردوئن و یا اقلیمی به این نام سخن به میان آمده است، و این سرزمین هم طبق آثار سرامارک سایکس در کتاب «آخرین وارثان خلفا» و برخی آثار دیگر، باید در منطقه ی سرچشمه های زاب کبیر و دجله و در جنوب دریایچه ی وان بوده باشد.» (زکی بیگ، 1381: 25) «سن مارتین، در یک اثر تاریخی و جغرافیایی می نویسد: سرزمین «کردوئن» در قدیم به نام «کردچیخ» شناخته می شد. که آن هم یک تعبیر ارمنی است و معنای آن نیز «ارمنیه ی کرد» می باشد طرف بالای آن، اقلیم و اسپورکان (اقلیم و اسپورکان استانی ارمنی نشین در آن زمان در ارمنستان فعلی بوده) قسمت پایین آن آسوریه، خاور آن ارمنیه و باختر آن کوره ی موغ (در ادوار کهن استان را کوره می گفتند و در لفظ کردی محل اجتماع می باشد و «موغ یا مغ» به معنی مرد روحانی در آیین زردشتی است، که محتمل است این به نام مغ ها «کوره ی مغ» خوانده شده باشد)، بوده است. نورمن در تاریخ شرق قدیم در این خصوص می نویسد: منزل و مأوای قوم کرد از خلیج فارس تا بحر خزر را ادامه داشت.» (زکی بیگ، 1361: 26)